Observaţii asupră textelor româneşti vechi cu alfabet latin (1570 - 1703)

Daniele PANTALEONI

Pe lângă textele vechi româneşti scrise cu caractere chirilice au existat câteva opere redactate cu alfabetul latin; acestea au apărut în mare parte în Transilvania şi Banat, între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea. Este vorba de lucrării cu conţinut diferit: texte sacre, glosare şi compoziţii poetice, care au fost scrise mai ales folosind alfabetul latin şi ortografia maghiară[1].

În acest studiu vom încerca să schiţăm un scurt istoric al textelor româneşti transcrise cu litere latine între 1570 şi 1703. Am optat pentru aceste două limite temporale fiindcă una corespunde termenului *a quo* pentru cel mai vechi text scris în limba română cu alfabetul latin (aşa-numitul *Fragment Todorescu*), iar cealaltă coincide cu apariţia ultimului manuscris de inspiraţie calvină redactat în limba română cu ortografie maghiară (*Psaltirea* lui Styefan Istvánházi).

Totodată am hotărât să ne oprim mai mult şi mai în detaliu asupra textelor care aparţin curentului româno-calvin, şi mai ales asupra psaltirilor.

Prima ştire despre folosirea alfabetului latin la români se datorează lui Dimitrie Cantemir, care în *Descriptio Moldaviae* (1714), în capitolul *Despre literele moldovenilor*, scrie: „Înainte de Conciliul de la Florenţa, după exemplul celorlalte neamuri ale căror limbi provin din vorbirea romanilor, moldovenii se foloseau de caractere latine. Dar după ce la acel sinod mitropolitul Moldovei a trecut în tabăra papistaşilor, după cum am spus mai sus, urmaşul acestuia, diaconul lui Marcu al Efusului, bulgar de neam, pe nume Teoctist, ca să stârpească şi mai mult orice sământă papistăşească din biserica moldovenească şi ca să ia tinerilor putinţa de a citi sofismele papistaşilor, a sfătuit pe Alexandru cel Bun ca nu numai să izgonească din ţara lui pe oamenii care gândeau altfel în privinţa celor sfinte, dar şi litere latine să le înlocuiască cu cele slavone; prin acest zel exagerat şi nelalocul lui, el a fost iniţiatorul acestei barbarii care stăpâneşte acum Moldova”[2].

Dincolo de această informaţie, se pare că prima propoziţie în limba română transcrisă cu litere latine aparţine padovanului Francesco della Valle, care în relatarea unde vorbeşte de călătoria sa printre români în anul 1534 scrie: „la lingua loro è poco diversa dalla nostra Italiana (…) et se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua

[1] În realitate, după cum se va vedea, nu lipsesc exemple de texte care urmează alte tipuri de ortografie (poloneză, italiană) şi/sau care provin din alte regiuni (de exemplu din Moldova).

[2] Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere după original latin de Gh. Guţu. Bucureşti, 1973, p. 371. Comentarii interesante la acest pasaj în E. Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 22-29 şi în I. Gheţie, *Trei locuri controversate din* ***Descrierea Moldovei*** *a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, XXXVII, 1976, nr. 5, p. 519-521.

„Philologica Jassyensia”, An III, Nr. 1, 2007, p. 39-56

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

vallacca, dicono a questo modo: Sti Rominest? che vuol dire: Sai tu Romano…”[3]. Desigur, aceste cuvinte reprezintă o mărturie importantă şi sugestivă despre latinitatea limbii române şi despre relaţiile cu spaţiul cultural italian, dar nu pot fi considerate chiar o producţie literară autonomă.

Acelaşi lucru îl putem spune şi despre cuvintele române traduse în limba italiană de Giovanni Botero în opera sa *Relationi Universali* (ediţie din 1601, Turin) în care putem citi: „I valacchi mostrano di tirare origine dai romani nel loro parlare; perché ritengono la lingua Latina: ma più corrotta, che noi italiani. Chiamano il cauallo, callo; l'acqua, apa; il pane, pa; le legne, lemne; l'occhio, occel; la donna; mugier; il uino, uin; la casa, casa; l'huomo, huomen…”[4]. O listă asemănătoare apare şi într-un memoriu anonim despre Moldova scris în jurul anului 1685, descoperit de I. C. Filitti în 1910 la un anticar din Roma. În acest text, pentru a dovedi asemănarea între română şi italiană, se transcriu în mod aproximativ următoarele cuvinte şi expresii româneşti: capo (capul), occi (ochii), sprinzene (sprâncene), nas, yura (gura), diris (sic) (dinţii), limba, apa, ghino (vinul), puine (pâine), pita, callo (cal), lapte, vacca (vacă), boe (bou) etc.; omolle bune ce ceres (adică: „omule bune ce cauţi?”); come se chiama esto (= „cum se cheamă asta?"); la domna es formosa (= „doamna este frumoasă?"); „Voda sa duss alla beserica" (= „Domnul s-a dus la biserica”); fratre si mergem a casa (= „frate, să mergem acasă"); moi tu pone massa (= „măi, tu pune masa"); manduca (= „mănâncă"); dam se be (= „dă-mi să beau”); ce face colò, cer se dorme (= „ce faci acolo, încearcă să dormi"); buna sara a dumiata (= „bună seara domniei tale”)[5].

În realitate, cel mai vechi text cu caractere latine care a ajuns până la noi este o *Carte de cântece* (1570-1573), cunoscută şi sub numele de *Fragmentul Todorescu*. Aceasta conţine o culegere de imnuri calvine traduse din maghiară, care, probabil, se cântau la serviciile religioase. Textul, patru file în total, a fost descoperit în ziua de 7 februarie 1911 de Hiador Sztripszky, angajat la Muzeul Naţional din Budapesta, într-un anticariat din capitala Ungariei. Mica culegere de cântece, împreună cu alte fragmente tipografice, fusese folosită ca material de umplutură la legarea volumului *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo de Philippo et de Alexandro. Utrumque latinitate donavit Angelus Cospus Borroniensis, Viennae Pannoniae, 1516*. După descoperire, toate textele au fost achiziţionate de bibliofilul român Iuliu Todorescu, iar din acest motiv şi astăzi culegerea de cântece este cunoscută sub denumirea de *Fragmentul Todorescu*[6]. Actualmente textul este păstrat în Biblioteca Naţională Széchenyi din Budapesta. Imediat după descoperire, textul a fost editat de Hiador Sztripszky şi de filologul român Gh. Alexics în volumul *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román*

[3] Pasajul în limba italiană este publicat în Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique" XVI, 1929, p. 15. Toată relatarea călătoriei este tradusă în româneşte în *Călători străini despre ţările române,* I, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, EŞE, 1968, p. 321-340.

[4] *Apud* Claudiu Isopescu, *loc. cit.,* p. 61.

[5] Memoriul anonim, intitulat *Relazione della Moldavia e dei P.P. missionari apostolici in quella provincia* a fost publicat prima dată de I. C. Filitti, *Un raport catolic despre Moldova la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în „Revista istorică", iulie - septembrie 1926, p. 193-199 şi retipărit în *Călători străini despre ţările române*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 390-398.

[6] Cel mai vechi text românesc scris cu alfabet latin este cunoscut de asemenea şi sub denumirea de *Cartea de cântece* sau *Psaltirea* lui Pavel Todoraşi.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

forditásban. Protestáns hatások a hazai románságra, Budapest, 1911. *Fragmentul Todorescu* conţine zece cântece religioase traduse din limba maghiară şi probabil reprezintă o parte dintr-o carte de cântece calvină tipărită pentru românii care aderaseră la Reformă[7]. Importanţa primului text literar românesc scris cu litere latine ne obligă să rezumăm principalele opinii exprimate în jurul acestei culegeri de cântece.

După părerea primilor editori ai cărţii, textul ar fi un fragment dintr-o culegere de cântece de inspiraţie calvină. Sztripszky şi Alexics susţin că originalul maghiar îndepărtat al textului românesc este antologia de cântece religioase publicată de Gergely Szegedi la Debreţin în 1562, din care mai multe imnuri au fost incluse apoi în alte cărţi de cântece calvine sau unitariene[8]. Observând însă că trei cântece conţinute în Fragmentul Todorescu nu apar în culegerea lui Szegedi, dar se regăsesc în alte opere similare, unul într-un gradual tipărit în Oradea în anul 1566 şi în cartea de cântece atribuită lui Gönczi György (1592), iar altele două într-o *Carte de cântece* unitariană atribuită (greşit) lui Dávid Ferenc (1607 ediţia a doua), Sztripszky şi Alexics conclud că această culegere n-ar fi o traducere directă din cartea lui Szegedi, ci un fragment dintr-o antologie alcătuită cu precădere din cântece incluse în cartea episcopului unitarian mai sus menţionat[9]. Anul imprimării cărţii ar trebui plasat între 1570 şi 1573. După cei doi cercetători, cartea ar fi fost tipărită în imprimeria lui Rudolf Hoffhalter din Oradea, iar autorul ei, un maghiar instruit care vorbea limba română (cu trăsături bănăţene), ar putea să fi fost episcopul românilor calvinizaţi din Ardeal, Pavel Tordaşi[10].

În studiul lor, Sztripszky şi Alexics menţionează că, după 1600, cântecele din antologia atribuită lui Pavel Tordaşi se regăsesc în culegerile de imnuri religioase şi psalmi copiate la Haţeg de Sándor Gergely Agyagfalvi (1642) şi la Sântămăria Orlea, Geoagiul de Jos, de Joan Viski (1697).

După apariţia acestui studiu, numeroşi autori s-au exprimat în privinţa aşa-numitului *Fragment Todorescu*. Dintre contribuţiile mai importante, le amintim pe cele ale lui Nicolae Drăganu, în care se afirmă că textul n-ar fi fost tipărit la Oradea, ci la Cluj, în atelierul editorului sas Gáspár Heltai, şi ar putea să reprezinte numai o tipăritură de probă a unui volum care în cele din urmă nu a mai fost publicat[11]. Drăganu menţionează, după o analiză lingvistică a imnurilor din *Cartea de cântece*, că traducătorului nu pare să fi fost român, dar după el editorii cărţii probabil greşesc când bănuiesc că autorul ei ar fi fost însuşi episcopul Pavel Tordaşi. Haina săseasco-ungurească a textului, argumentează savantul ardelean, aparţine mai degrabă tipografilor din atelierul tipografic lui Heltai"[12].

Şi după Carlo Tagliavini textul, din cauză formatului extrem de redus (numai patru file), este probabil doar o probă tipografică destinată unei subscrieri şi imnurile conţinute în el provin din mai multe cărţi religioase maghiare[13].

Ultima ediţie filologică a *Fragmentului Todorescu* aparţine lui Ion Gheţie şi, fără îndoială, reprezintă cel mai complet studiu dedicat acestei tipărituri[14]. În privinţa

[7] Cf. Gheţie, *Texte,* p. 261-263.

[8] De fapt Sztripszky şi Alexics se referă la a doua ediţie a cărţii lui Szegedi (1569), fiindcă toate exemplarele primei ediţii s-au pierdut, cf. Sztripszky-Alexics, *Szegedi,* p. 131.

[9] Cf. Stripszky-Alexics, *Szegedi,* p. 129-132*;* Tagliavini, *Influences*, p. 40.

[10] *Op. cit*. p.137-139, 144.

[11] Cf. Drăganu, *Halici*, p. 124-126 şi Gheţie, *Texte,* p. 267.

[12] Drăganu, *op. cit*., p. 125.

[13] Tagliavini, *Influences*, p. 40.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

locului şi a datării textului, Gheţie crede că acesta a văzut lumina zilei între 1571 şi 1575 la Cluj, în tipografia lui Gáspár Heltai. Particularităţile lingvistice ale acestui document indică fără îndoială că textul a fost tradus de un român din Banat-Hunedoara şi că ar fi fost destinat credincioşilor bisericilor calviniste din aceste zone[15]. După Gheţie, traducătorul cântecelor calvine ar fi fost un român instruit, care cunoştea bine limba maghiară, originar dintr-unul din următoarele oraşe: Lugoj, Caransebeş sau Haţeg[16].

Altul este contextul cultural în care apare al doilea text românesc redactat cu litere latine în secolul al XVI-lea, adică Tatăl nostru, scris de marele logofăt moldovean Luca Stroici (1530-1610), publicat la Cracovia de savantul polonez Stanisław Sarnicki în 1594[17]. Boierul moldovean îşi făcuse studiile în Polonia şi folosea des alfabetul latin în corespondenţa purtată în această limbă. Textul rugăciunii Tatăl nostru este transcris folosind litere latine şi ortografie polonă, dar din când în când apar şi unele cuvinte tipărite după obiceiul ortografic italian (de pildă *ceriu* scris cu /c/, şi nu după modelul polonez cu /cz/)[18]. Prin acest text, Stroici a vrut să-i ofere lui Sarnicki o mostră de limbă românească.

În 1603, Hyeronimus Megiser publică la Frankfurt un alt Tatăl nostru scris în limba română cu caractere latine şi ortografie parţial poloneză şi parţial maghiară, în cartea Specimen *Quinquaginta diversarum atque inter se differentium linguarum, & dialectorum; videlicet, Oratio Dominica; et quaedam alia ex Sacris literis, totidem linguis expressa*[19]. Niciuna din cele două reproduceri ale Tatălui nostru nu are o legătură directă cu celelalte texte calvino-române. Textul lui Megiser va fi preluat în mai multe culegeri poliglote de Tatăl nostru începând chiar din secolul al XVII-lea. Dintre aceste reproduceri le amintim pe cele apărute în John Wilkins, An *Essay Towards a Real Character, and a Philosophical Language*, Londra, 1668, p. 435 şi Thomas Lüdeken (pseudonimul lui Andreas Müller), *Oratio Orationum SS. Orationis Dominicae versiones praeter Authenticam ferè Centum eaeque longé emendatiùs quàm antehàc, et è probatissimis auctoribus potius quàm prioribus Collectionibus Jamque singulae genuinis Linguae suae characteribus*, Berlin, 1680. În cartea lui Müller, în realitate, apar două versiuni româneşti ale Tatălui nostru transcrise cu litere latine: una, la pagina 38, ce corespunde cu câteva diferenţe versiunii lui Megiser, cealaltă, la pagina 58, ce reproduce textul lui Stiernhielm din 1671 (vezi mai jos), dar, din greşeală, autorul indică versiunea românească drept „Vallica", adică velşă[20].

[14] Gheţie, *Texte*, p. 259-264.

[15] Gheţie, *op.cit.*, p. 273-276.

[16] *Op. cit.*, p. 279-282.

[17] *Tatăl nostru* de Luca Stroici a fost publicat şi studiat de diferiţi autori, printre care: B. P. Hasdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*, Bucureşti, 1864; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 196-200; Gheţie-Mareş, *Originile*, p. 167-168; Al. Niculescu-F. Dimitrescu, *Testi romeni antichi*, Padova, 1980, p. 32-34; F. Dimitrescu, *Corespondenţe româno-polone în scrierea românească din sec. al XVI-lea,* în *Relaţii culturale româno-poloneze,* Bucureşti, 1982*,* p. 63-70, republicat şi în Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc, ieri şi azi,* Cluj-Napoca, Clusium - Logos, 1995, p. 65-72*.*

[18] Cf. E. Vîrtosu, *Paleografia,* cit., p. 197; Gheţie-Mareş, *op. cit.*, p. 167.

[19] Cf. E. Coseriu, *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603),* în „Studii şi Cercetări Lingvistice", XXVI (1975), 5, p. 473-480, acum şi în limba română în E. Coseriu, *Limba română în faţa Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuţii la istoria cunoaşterii limbii române în Europa occidentală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 32-44. â Alte trimiteri bibliografice în Piccillo, *Testi romeni,* p. 18-20.

[20] Cf. E. Coseriu, *op. cit.,* p. 64-71.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

Tot la începutul secolului al XVII-lea apar alte două texte redactate cu litere latine care nu au nicio legătură culturală cu scrierile româneşti de inspiraţie calvină.
Primul este predica ţinută la Roma de Franciscus Lovas la 11 decembrie 1608 şi păstrată în Biblioteca Vittorio Emanuele din capitala Italiei[21]. Sistemul ortografic folosit urmează modelul maghiar, cu anumite soluţii împrumutate din ortografia italiană. Influenţa italiană este vizibilă şi prin strecurarea în text a unor cuvinte provenind din această limbă; în rest manuscrisul ne consemnează anumite fenomene dialectale aparţinând graiurilor din vestul Transilvaniei şi Banat[22].

Al doilea este din nou un Tatăl nostru publicat la Cassovia (Košice) în 1614 şi cuprins în *Oratio Dominica Polyglottos. Vel. Pater Noster &c. In XXV lingvis Hebraicâ, szriacâ vek Chaldaicâ, Arabicâ, Aethiopicà, Graeca, latinâ, & ex hac natis, Italicà, Rheticà, Gallicà, Hispanicà, sardonica oppid. Communi; Valacchicà: germanica cum aliquot dialectis, Belgicà, Islandica, Anglica, Flandrica, Britanica: Ceculica, vel scythica & Hungarica: Turcica (Arabica, Persica, Tratarica) Illyricâ vel Croaticâ, Bohemica, Polonica, Vandalicà, Litvanica. Per Melchiorem Bocativm Cassovien. In lucem edita dedicata. Nobili & optimae spei puero Melchiori Reinero F. Cassoviae. Typis Ioannis Fischer anno M.DC.XIV*. Culegerea Tatălui nostru a lui Melchior Bocatius, spre deosebire de cea a lui Megiser, nu va avea niciun fel de ecou în Europa occidentală[23].

Prima carte calvină din secolul al XVII-lea scrisă în limba română folosind alfabetul latin şi ortografia maghiară este o culegere de cântece religioase conţinând 70 de imnuri sacre şi câteva texte în proză şi a fost copiată în 1642 de Sándor Gergely Agyagfalvi în Haţeg. Unele dintre aceste cântece reproduc fidel imnurile cuprinse în Fragmentul Todorescu[24]. Manuscrisul nu prezintă o foaie de titlu, dar pe prima pagină putem să citim următoarea notă: „Symbolum Apostolicum/Volaco Sermone Translatum/In Hatszak Anno 1642 / 31. die Mensis Augusti; iar pe ultima pagină (124) stă scris: Anno 1642. die 9-bris/ În Hatszak Gregorius Sandor/Agyagfalvinus". Din notele respective rezultă deci că Agyagfalvi a copiat acest manuscris în două luni şi 5 zile în oraşul Haţeg. Anumite fenomene lingvistice pe care le întâlnim în acest manuscris confirmă originea din Banat-Hunedoara a copistului[25]. În această culegere de cântece religioase s-a folosit o variantă ortografică maghiară asemănătoare cu cea întâlnită în celelalte texte calvino-române din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Numele lui Sándor Gergely Agyagfalvi apare, împreună cu cel al altor autori calvino-

[21] Scurtul text al lui Lovas este semnalat prima dată în Claudiu Isopescu, *O predică românească ţinută la Roma în 1608,* în „Codrul Cosminului", II-III, 1925-1926, p. 280-282.

[22] Manuscrisul este analizat în G. Piccillo, *Predica românească ţinută la Roma în 1608 de Franciscus Lovas,* în „Studii şi Cercetări Lingvistice", XXXII*,* nr. 2, 1981, p. 173-177. Originea bănăţeană a lui Lovas este susţinută şi de I. Gheţie, *Baza,* p. 305.

[23] Textul românesc a lui Melchior Bocatius apare în *Oratio Dominica polyglottos*, operă descrisă în A. Veress, *Bibliografia română-ungară. Românii în literatura ungară şi ungurii în literatura română (1473 - 1478),* volumul I, Cartea Românească, Bucureşti, 1931, p. 67-68. Despre răspândirea operei lui Bocatius, cf. Coseriu, *op. cit.*, p. 58.

[24] Nu există o ediţie critică a acestui text. Un studiu introductiv şi unele fragmente ale manuscrisului apar în Stripszky-Alexics, *Szegedi*, p. 168-187. Părţi ale manuscrisului au fost publicate şi în Drăganu, *Halici*, p. 89 şi 91; în Drăganu, *Un manuscris,* p. 20; în Gheţie, *Texte*, p. 336-342.

[25] Cf. Gheţie, *Baza*, p. 305-309.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

români, precum Halici, Fogarasi şi Istvánházi, în registrul studenţilor Colegiului reformat din Aiud[26].

În 1648, este publicat la Alba Iulia, prin eforturile preotului calvin din Lugoj István Fogarasi, un Catehism destinat propagandei calviniste în rândurile românilor din Banat, intitulat: *CATECHISMVS /Atsaja ej Atsaja/ Summa Szau Meduha a ulujtej si á kredinciej Chrisztinaszkæ, kuprinsze en Entreberj, si Reszpunszurj szkurtæ, si ku adeveretury den szkriptura szventæ enterite./ cathechismus Latino, Ungarico, Walachicus Translatus operá ac Studio Stephani Fogarasi Symmistae Oppidi Lugas, anno 1647 die 18. decembri*[27]. Sursa maghiară principală din care a fost tradus acest catehism este Catehismus Religionis Christianae, publicat în ediţie bilingvă (latino-maghiară) în anii 1639, 1643 la Alba Iulia. În acelaşi timp, această operă de propagandă religioasă are multe puncte în comun cu aşa-zisul Catehism calvinesc publicat, cu litere chirilice, prima dată în 1640, şi retipărit în anul 1656 pentru a răspunde la criticile formulate de mitropolitul Varlaam în lucrarea sa cu caracter polemic tipărită la Mănăstirea Dealu în anul 1645 şi intitulată *Cartea care se cheamă răspunsul împotriva catehismusului calvinesc făcută de părintele Varlaam, mitropolitul Suceavei şi archiepiscopul Ţării Moldovei*[28]. O analiză oricât de superficială asupra limbii Catehismului din 1647 arată imediat un număr mare de elemente fonetice, morfologice şi lexicale tipice ariei subdialectale din Banat-Hunedoara şi o strictă relaţie cu celelalte texte calvino-române din secolul al XVII-lea[29], relaţie întărită de sistemul ortografic folosit, de numeroasele elemente lexicale de origine maghiară şi de prezenţa diferitelor construcţii sintactice inspirate probabil din această limbă în opera lui Fogarasi[30].

Tot inspirat de propaganda calvină este manuscrisul anonim păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, în fondul de carte al Colegiului Reformat şi are codul R-1813. Volumul are 414 pagini, format in folio parţial redus, legat în carton şi piele. O scurtă notă, transcrisă pe folie albă inserată de legător între copertă şi începutul textului, arată că volumul a aparţinut renumitului cercetător al limbilor fino-ugrice Gyarmathi Sámuel (1751-1830). Manuscrisul, care nu are nicio indicaţie cu privire la autor, la locul şi anul redactării, conţine 42 de cântece bisericeşti şi 150 de psalmi. Această psaltirea are din punctul de vedere lingvistic şi cultural o

[26] În acest registru se regăsesc numeroase nume de clară origine română precum: *Puy*, *Bogdan*, *Ficsor* (= Ficior), *Brencsanu*, *Gramma* etc. Despre istoria acestui colegiu, vezi F. Varó, *Bethlen Gábor Kollegiuma*, Aiud, 1903 şi Zs. Jakó – I. Juhász, *Nagyenyedi diákok: 1662-1848*, Bucureşti, Kriterion, 1979.

[27] În realitate acest titlu apare la pagina 7 a volumului şi reprezintă o traducere a titlului în limba maghiară tipărit la pagina întâi: *CATECHISMUS/ Az az: / A keresztyény Vallasnak és Hütnek Rövid kérdésekben és feleleetekben foglaltatot szent irásbéli bizonysagokval meg-erösittetet summaja avagy veleje. Mellyet Deák és magyar nyelvbböl Olah nyelvre forditot. FOGARASI ISTVAN. Lugosi már az igasságot rész szerint meg-ismet Olah Magyar Ecclesiának lelki pásztora (...) Feievarat Nyomtattottot. Brasai Major Márton által 1648. Esztendöben.*

[28] Din prima ediţie a *Catehismului calvinesc* nu s-a păstrat niciun exemplar; a doua ediţie împreună cu aşa-numitul *Scutul catechismuşului cu răspuns din Scriptura Svântă împotrivă răspunsului a două ţări fără Scriptura Svântă* a fost republicată şi cercetată în G. Bariţiu, *Catechismulu calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domnia Georgiu Rákóczy I si II*, Sibiu, 1879. Pentru lucrarea mitropolitului Moldovei, vezi Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc,* ed. critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, 1984.

[29] Vezi Tamás, *Fogarasi,* p. 22-35.

[30] Catehismul lui Fogarasi a fost republicat şi studiat de Tamás, *Fogarasi.* Observaţii asupra unor aspecte lingvistice ale Catehismului apar şi în Gheţie, *Baza*, p. 305-309.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

importanţă deosibită, fiind o copie după o traducere din limba maghiară a renumitului *Psalterium Hungaricum* (1607) lui Albert Molnár. La rândul ei, cartea lui Molnár nu este altceva decât traducerea culegerii de psalmi "hughenoţi" versificaţi în limba franceză de Clément Marot şi Théodor de Bèze între 1538 şi 1562 şi ulterior traduse în limbă germană de Ambrosius Lobwasser în 1573[31].

Manuscrisul românesc a fost descoperit în vara anului 1911 de Gh. Alexici la Biblioteca Colegiului Reformat din Cluj. Alexici a anunţat descoperirea manuscrisului într-un scurt articol, în care citim: „Tot în cursul verii anului 1911 am cercetat şi biblioteca frumoasă a gimnaziului reformat din Cluj unde am dat de unicul «graduale» românesc (cvart mare, 422 feţe) scris în veacul al XVII-lea şi folosit de românii calvini”[32].

În anul următor (1912), Alexici a publicat o altă notă despre acelaşi manuscris : „[…] a doua traducere, scrisă tot cu litere latine şi cu grafie ungurească (cvart, 422 feţe), (…) n-are însemnat anul şi nici nu i se ştie autorul. Până nu vom face studiile necesare, nu ne putem rosti asupra timpului; atâta însă ne încumetăm să zicem, că în niciun caz manuscrisul nu e mai tânăr de veacul al XVII-lea. Mai adăugăm că manuscrisul pe care îl botezăm «Codicele de Cluj» e unicul Graduale românesc cunoscut şi se deosebeşte de traducerile calvineşti cunoscute (Fragmentul Todorescu, Viski, Agyagfalvi etc), că e scris pentru un preot (predicator), ca să-l folosească pe când celelalte traduceri erau pe seama laicilor”[33]. Succintele informaţii ale lui Alexici, care nu studiase manuscrisul, sunt, prin forţa lucrurilor, imprecise.

Numai în 1936, prin meritul lui N. Drăganu, vom avea o descriere amănunţită a conţinutului manuscrisului şi o corectare a datelor prezentate de Alexici: „Cercetând manuscrisul descoperit şi anunţat, dar nestudiat şi nepublicat încă de Alexici, am constat că nu este vorba de unicul graduale românesc complet cunoscut până acum, deci de singura carte de cântece ceremoniale reformate care ar îmbrăţişa întregul ritual, fiind menită pentru preot (predicator) şi cantor, ci de o carte de cântece şi psalmi fără note, ca şi cea din manuscrisul lui Viski, decât care nu este mai bogat, ci numai mai vechiu. În afară de aceasta, manuscrisul nu este cvart mare, ci in folio tăiat la legare şi nu cuprinde 422 feţe, cum scrie greşit Alexici după fişa din catalogul liceului reformat din Cluj, ea însăşi rezultatul unei paginaţii greşite făcute cu creionul de cineva ulterior”[34].

Opiniile exprimate de Drăganu au fost acceptate de C. Tagliavini, care a schiţat şi o încercare de comparaţie între mai multe texte româno-calvine. După Tagliavini, chiar dacă sunt foarte asemănătoare, copiile româneşti din Psaltirea lui A. Molnár n-au fost copiate una după cealaltă, ci ar reproduce independent o traducere a lui I. Fogarasi încă nedescoperită[35].

Nici după M. A. Gherman, nu există o filiaţie directă între cele trei copii româneşti ale Psaltirii lui A. Molnár (adică manuscrisul anonim despre care vorbim, Psaltirea lui J. Viski, şi cea a lui Istvánházi), care ar deriva dintr-un original anterior anului 1640[36].

[31] Cf. Clément Marot et Théodor de Bèze, *Les psaumes en vers français avec leurs mélodies*, fac-similé de l'édition genevoise de Michel Blanchier, 1562, ediţie îngrijită de P. Pidoux, Genève, 1984: Tagliavini, *Influences*, pp. 45-46.

[32] Alexici, *Însemnări,* p. 203-204.

[33] Alexici, *Codicele de Petrova*, p. 278-279.

[34] Drăganu, *Un manuscris*, p. 2.

[35] Tagliavini, *Influences*, p. 41.

[36] Gherman, *O psaltire*, p. 184.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

Din punctul de vedere lingvistic în Psaltirea anonimă se întâlnesc numeroase fenomene dialectale care pot fi explicate prin dialectul vorbit în secolul al XVII-lea în Banat sau în ariile limitrofe acestei regiuni[37].

În anul 1666 apar alte două texte în limba română redactate cu caractere latine, care se despart de filonul calvino-român. Este vorba de 68 de cuvinte şi 8 expresii româneşti traduse în limba latină, cuprinse în *De Regno Dalmatiae e Croatiae libri sex de Johannes Lucius în cartea a VI-a, capitolul al V-lea De Vlahis*; opera a fost tipărită prima dată la Amsterdam, în anul 1666, şi apoi reeditată de mai multe ori[38].

În acelaşi an, savantul sibian Johann Tröster publica la Nürnberg, în lucrarea *Das Alt und Neu Teutsche Dacia*, la paginile 355-357, 24 de cuvinte şi 25 de propoziţii în limba română, traduse în latină şi în germană. Ortografia utilizată pare să fie inspirată după modelul german cu unele soluţii personale sau care trimit la tradiţia maghiară[39].

Filologul suedez Georg Stiernhielm (1598-1672), în anul 1671, reproduce un Tatăl nostru transcris, folosind alfabetul latin, în limba română, împreună cu alte versiuni romanice ale acestei rugăciuni, la sfârşitul prefeţei intitulate *De linguarum origine, în volumul consacrat traducerii din Ulfilas: D.N. / Jesu Christi /SS, /Evangelia ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo Circa Annum à nato Christo CCCLX. Ex Graeco Gothicè translata, nunc cum parallelis versionibus, Sveo-Gothicâ, Norraenâ, seu Isladicâ et, vulgatâ*, edita Stockholm[40]. Versiunea românească a Tatălui nostru a fost comunicată eruditului suedez, după cum au susţinut A. Bitay şi mai târziu E. Coseriu, de

[37] Pentru prima ediţie filologică a acestui manuscris cf. Daniele Pantaleoni, *Texte româneşti vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducerea anonimă din sec. al XVII-lea*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2007 (în curs de apariţie). Pentru o descriere amănunţită a ortografiei şi a foneticii acestui text cf., *Particularităţii fonetice şi ortografice într-un vechi manuscris din Banat*, „Analele Universităţii din Timişoara", Seria ştiinţe filologice", 2005, (în curs de apariţie). Unele aspecte fonetice sunt discutate şi în I. Gheţie, *Africatele* **č** *şi* **ğ** *în textele bănăţene scrise cu litere şi ortografie maghiară din secolele al XVI-lea si al XVII-lea,* „Limba Română", XV, 1966, 1, p. 35 - 39; Idem, *Evoluţia africatelor č şi ğ la fricative în Transilvania după 1700,* „Fonetică şi dialectologie", VI, 1969, p. 43 – 48; G. Piccillo, *Le affricate č e ğ nei testi banateani in alfabeto latino e ortografia ungherese (secoli XVI-XVII),* „Revue de linguistique romane", 2, 1994. Lexicul acestui manuscris a fost parţial analizat în studiul nostru *Contributo al lessico del romeno antico*, în *Studi Offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*, Udine, 2001, pp. 173-183.

[38] Glosele lui Lucius au fost publicate după ediţia a doua din 1668 în Eugenio Coseriu, *Von Genebrardus bis. Hervás Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Günter Narr Verlag, Tübingen, p. 129-130, ed. românească (vezi nota n. 19) p.135-137. Despre Lucius şi teoria lui în privinţa originii latine a limbii române, vezi A. Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 161-163. Textul lui Lucius este publicat şi analizat pe scurt în Piccillo, *Testi*, p. 30-34, unde se greşeşte data primei ediţii (1668 în loc de 1666).

[39] Textul lui Tröster a fost reprodus în E. Coseriu, *op. cit.*, p. 137-139 (ediţia română). Despre această operă şi argumentele lui Tröster în sprijinul originii latine a românilor, vezi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 177-179.

[40] Primele referiri sumare la acest text şi o reproducere nu tocmai corectă apar în L. Şăineanu, *Istoria filologiei române,* Bucureşti, 1895, p. 11; informaţii interesante şi o transcriere (parţial greşită) sunt publicate în A. Bitay, *Un „Tatăl nostru" românesc într-o carte suedesă din 1671,* în „Revista istorică", XXI (1935), p. 326-333. Mai târziu textul este reprodus şi în G. Bonfante, *Sulla conoscenza della lingua romena in Europa*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", II, 1, 1953, p. 44-48, retipărit şi în G. Bonfante, *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 297-303. Un important studiu filologic, foarte bogat în informaţii istorice, este publicat de E. Coseriu, *Stiernhielm, die Rumänische Sprache und das Merkwürdige Schicksal eines Vaterunsers,* în „Romanica" 8 (1975), *Estudios dedicados a D. Gazdaru*, IV, La Plata, 1976, p. 7-23, acum şi în română în E. Coseriu, *Limba română în faţa Occidentului*, p. 45-63, ediţie din care am cules majoritatea informaţiilor reproduse în această notă. Transcrierea textului şi o scurtă analiză ortografică se pot găsi în Piccillo, *Testi,* p. 35-37.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

savantul român Nicolae Spătarul Milescu (1638-1708), care a locuit în Stockholm între 1666 şi 1667[41].

Celei de a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea îi aparţine un manuscris intitulat *Dictionarium Valachico Latinum*, astăzi mai bine cunoscut şi sub denumirea de Anonimus Caransebesiensis[42]. Este vorba de un glosar manuscris româno-latin, redactat cu ortografie maghiară, care conţine aproximativ 5500 de cuvinte. Particularităţile lingvistice ale acestui manuscris arată că a fost scris în Banat. Problema paternităţii dicţionarului, pentru mult timp atribuită în mod greşit poetului Mihail Halici junior, a fost rezolvată de regretatul profesor Francisc Király, care a demonstrat convingător că *Dictionarium Valachico Latinum* a fost scris de Mihail Halici senior[43]. Aceluiaşi Halici-tatăl i-au fost atribuite anumite fragmente din psalmii biblici şi acestea transcrise cu ortografia maghiară în jurul anului 1640[44]. *Dictionarium Valachico Latinum* prezintă o deosebită importanţă lingvistică, datorită numeroaselor cuvinte arhaice sau de uz regional, care permit schiţarea unui portret exhaustiv al lexicului folosit în Banat în secolul al XVII-lea.

Între mărturiile din trecut despre folosirea alfabetului latin, deşi ele nu constituie nişte texte autonome propriu-zise, merită amintite cele cinci zapise, foarte asemănătoare între ele, iscălite de Ilinca, fata lui Pătraşcu Vodă şi nepoata lui Mihai Viteazul, în Ţara Românească între 1641 şi 1660. În însemnarea din 1656, de pildă, putem citi: „ieu Ilinka fatalu (sic) pâtrasko Vodâ, mârturisâsk si ku stire nostrâ ieste acasta [sic] tokmâla”[45].

Din a doua jumătate a anului 1600 datează şi primul text în limba română care depune mărturie despre opera de prozelitism catolic făcută de franciscanii italieni în Moldova. Este vorba de *Katekismo Kriistinesko* a lui Vito Piluzio publicat la Roma în 1677 şi redactat folosind un sistem ortografic „mixt” maghiar-italian-polonez[46].

---

[41] Cf. E. Coseriu, *op. cit*., p. 51-54.

[42] Dicţionarul cu pricina a cunoscut şi alte denumiri: descoperitorul lui, B. P. Hasdeu, de pildă, îl va „boteza” *Anonimus Lugoshiensis,* iar L. Tamás va folosi numele de *Anonymus Banatensis* cf. TEW, p. 5.

[43] De *Anonymus Caransebesiensis* s-au ocupat mai mulţi autori. Dintre diferitele studii amintim: B. P. Hasdeu, *Anonymus Iugoshiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca universităţii din Pesta*, în „Columna lui Traian”, VI, 1884, p. 406-429; Gr. Creţu, *Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscrisul din biblioteca Universităţii din Pesta*, în „Tinerimea română”, 1, 1898, p. 320-380; Drăganu, *Halici*, în „Dacoromania”, p. 77-168; F. Király, *Din istoricul*. Despre atribuirea paternităţii manuscrisului lui Halici senior (cf. volumul lui Király menţionat anterior), au fost exprimate critici care au fost adunate în Gh. Chivu, *Din nou despre Anonymus Caransebesiensis. În aşteptarea editării textului*, în LR, XXXVIII, 2, 1989, p. 133-140. Recent a apărut un amplu studiu filologic postum al lui F. Király dedicat acestui dicţionar, însoţit de o reproducere a originalului şi de un indice alfabetic al cuvintelor: *Mihail Halici –Tatăl*, *Dictionarium Valachico-Latinum [Anonimus Caransebesiensis], Studiu filologic şi indice de cuvinte de Francisc Király*, ediţie îngrijită de Alexandru Metea şi Maria Király, Timişoara, Editura First, 2003.

[44] Cf. Drăganu, *Halici*, p. 86.

[45] Despre aceste scurte, dar foarte interesante texte, cf. E. Vîrtosu, *Paleografia, cit.,* p. 200-201.

[46] Cf. C. Tagliavini, *Alcuni manoscritti romeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. al XVIII-lea)*, în „Studi romeni”, VI, 1929-1930, p. 43; G. Piccillo, *Note sulla „lingua valacha” del Katekismo Kriistinesko di Vito Piluzio (1677)*, în „Revue de Linguistique Romane”, t. 44, 1980, pp. 123-133. Acestui curent îi aparţin şi alte texte catolice redactate de misionari italieni precum *Katekismu Krestinesku* al lui Silvestru Amelio sau operele lui Antonio Maria Mauro, de care nu ne ocupăm deoarece sunt publicate după anul 1703. Pentru aceste lucrări, vezi Piccillo, *Texte,* p. 72-88 şi bibliografia aici citată. O foarte bună sinteză despre prezenţa misionarilor catolici în Moldova, însoţită de numeroase trimiteri bibliografice, se găseşte în Teresa Ferro, *I missionari cattolici in Moldavia*, Cluj, Clusium, 2005 şi în idem,

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

În anul 1674, la Basel se publică, într-un volum omagial dedicat savantului transilvan Francisc Páriz Pápai, o odă cu următorul titlu: *Carmen primo et uni-genitum. Linguae Romano-Rumanae, Fortuna et Auspiciis Impemetrabilis dacici Argonautae, Domini FRANCISCI PARICII, Papensis &ct Veteris oculissimique in Illustri Enyedina, Haliciastri: natum. Praenobilis*[47]. Scurtul text poetic, scris în limba română folosind ortografia maghiară, este semnat de „Michael Halicius, Nob[ilis] Romanus Civis de Cáránsebes". De data aceasta este vorba de Mihail Halici Fiul, foarte bun prieten cu Páriz Pápai şi autor al mai multor ode ocazionale în limba latină. Această compoziție reprezintă una dintre primele încercări poetice ale literaturii române[48].

În anul 1677 Miron Costin scrie în limba poloneză *Cronica Țării Moldovei şi a Munteniei* (*Chronika ziem Moldawskich y Multanskich*), în această operă savantul moldav transcrie, prin ortografia poloneză, mai multe cuvinte româneşti pentru a demonstra originea latină a acestei limbi[49].

O altă importantă culegere de compoziții poetice, intitulată *Hecatombe sententiarum Ovidianarum, Germanice Imitatarum* a fost publicată la Sibiu în 1679 de nobilul sas Valentin Franck von Franckenstein (1643-1697). Această carte include o serie de maxime şi de versuri în mai multe limbi (în latină, germană, dialectul săsesc, maghiară şi română), din care 78 sunt scrise cu alfabetul latin în româneşte (printre acestea se evidențiază maximele lui Ovidiu şi o poezie de Simon Dach)[50].

În 1684, istoricul prusac Christoph Hartknoch (1644-1687), în opera *Alt-und Neues Preussen* (Frankfurt, Leipzig), pentru a aduce argumente în favoare latinității românilor, reproduce un Tatăl nostru în limbă română, procurat, probabil de la un

Cattolicesimo e azione missionaria nelle terre del basso Danubio. *L`Occidente alla scoperta del vicino oriente europeo tra i secc. XVII-XVIII* , în „Il bianco e il nero", Udine, 3, 1999, p. 79-93.

[47] Titlul acestui volum este: *Vota solennia quae Nobilissimi et Clarissimi Viri D. Francisci Parisz de Pápa Transylvano-Ungari Honoribus Doctoralibus ab Amplissimo medicorum in perantiqua Universitate Basiliensi Ordine, suo merito decretis eiusdemque Amplissimi Ordinis consensu a Magnifico Exellentiss. Experientissimoque Viro D. Joh. Henrico Glasero Philos. Et Med. Doctore, Anatom. Et Botanices Professore P. Celeberrimo, Brabeuta rite designato Anno MDCLXXIV. XX. Octobris. Collatis Gratulabundi addiderunt Praeceptores, Fautores, Amici. Basileae, Imprimebat Joh. Rodolphus Genathius.* Ulterior, oda va fi reprodusă în volumul *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia,* Leipzig, 1774, p. 127-128; cf. Drăganu, *Halici,* p. 105-107.

[48] Oda a fost publicată în G. Bariț, *Cele dintâi versuri hexametre şi pentametre în limba română*, în „Foaie pentru Minte, Inimă şi Literatură", 10, 1847, 2; T. Cipariu, *Elemente de poetică,* Blaj, 1860, p. 135; A. Pumnul, *Lepturariu rumânesc,* t.III. Vienna, 1862-1865, p.67-68; B. P. Hasdeu în „Columna lui Traian", 1883*,* p. 413-414; Gaster, *Chrest.* I, p. 216; în privința vieții şi operei lui M. Halici, cf. Drăganu, *Halici*, p. 78-168; considerații asupra metricii acestor versuri sunt dezvoltate de Gáldi, *Introducere*, p. 93-94.

[49] Cf. Marinella Lőrinczi, *Scrittura del romeno con ortografia latino-polacca nella "Chronica" di M.Costin*, „Annali della Facoltà di Magistero", Cagliari, VII, 1983, pp. 131-170.

[50] Cf. N. Docan, *Lucrări de versificație românească publicate de un sas în veacul al XVII-lea,* în „Arhiva",12, 1901, 5-6; E. Hajek, *Die Hecatombe sententiarum Ovidianarum Germanice imitatarum des Valentin Franck von Franckestein*, Sibiu, 1923 şi atenta recenzie a lui C. Lacea, în „Dacoromania", III, p. 900-905. Vezi şi N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în româneşte,* în „Revista Clasică", IV, 1932-1933, p. 292-294. Pentru anumite observații asupra metricii utilizate de von Franckenstein, cf. Gáldi, *Introducere*, p. 95. În fine, pentru relațiile dintre Halici şi nobilul saxon trimitem la Drăganu, *Halici*, p. 97-101. Amintim în treacăt că, în volumul *Brevicolus originum nationum et praecipue Saxanicae in Transylvania,* Sibiu 1696, savantul comite sas va susține argumentat, între altele, şi originea latină a românilor; cf. Armbruster, *op. cit*., p. 216-217.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

student sas[51]. Din punctul de vedere al ortografiei, dincolo de mai multe forme aberante, se pare că modelul de bază este cel german, cu anumite soluţii împrumutate din maghiară şi latină.

Respectând tot ortografia maghiară, Ştefan Petrovay, român originar din Maramureş, a copiat, în 1685, un cântec de dragoste, intitulat *Kentek rumnyeszk de dragoste szkrisz*, cinci versuri dintr-o poezie populară în limba română şi un ocinaş românesc (*Tatăl nostru*). Cântecul românesc este o traducere a unei Canţone de dragoste maghiară compusă la Sibiu, în anul 1660, şi păstrată în Codicele Mátray. Primele 16 versuri ale Canţonei de dragoste se regăsesc într-o antologie de cântece ungureşti din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea, numită *Vásárehely daloskönyv* (*Cartea de cântece Vásárehely*)[52]. După Alexics, maramureşeanul Petrovay n-ar fi autorul traducerii, ci numai un copist, deoarece în text se regăsesc multe fenomene lingvistice tipice pentru regiunea bănăţeană. Filologul român crede că autorul traducerii originale a acestui cântec trebuie să fi fost un român calvin, fiindcă versiunea Tatălui nostru este aproximativ identică cu cea a lui I. Viski, iar limba cântecului de dragoste seamănă cu cea folosită în alte texte româno-calvine (Agyagfalvi, Fogarasi etc.)[53]. Aceste concluzii sunt puse sub semnul îndoielii de N. Drăganu, care formulează două ipoteze: traducerea ar putea aparţine unui sas din Sibiu (unde s-a scris şi originalul maghiar), chiar lui Valentin Franck sau, dacă anumite fenomene lingvistice pot să fie explicate numai prin graiul bănăţean, ar trebui să ne gândim în primul rând la Mihail Halici fiul, pentru că în jurul anului 1660 se găsea chiar la Sibiu, unde i se cunoşteau, în mediile academice, propriile înclinaţii poetice[54].

Un alt manuscris anonim foarte important, scris cu ortografie maghiară şi datând de la sfârşitul secolului al XVII-lea, este *Lexicon Marsilianum*[55]. Este vorba de un glosar trilingv (latin, român, maghiar), conţinând circa 2400 de cuvinte plus numeralele de la unu la o sută.

Textul a fost descoperit şi studiat în detaliu de Carlo Tagliavini, care atribuie opera unui sas sau, în orice caz, unui german care, pe la sfârşitul secolului al XVII-lea, locuia în zona Făgetului[56]. Opera are o deosebită importanţă lingvistică, în primul rând pentru numeroasele elemente lexicale arhaice sau regionale, dar şi pentru prezenţa unor fenomene fonetice foarte interesante.

Printre actele contelui Marsili (v. nota 39), tot Tagliavini a descoperit şi un alt scurt glosar, de data aceasta italo-român, compus din circa 200 de cuvinte. Textul poartă titlul *Nomi per la lingua valacca* şi este împărţit pe trei coloane; prima conţine cuvintele italiene, a doua traducerea lor în română redată cu slove chirilice, iar a treia transcrierea gloselor româneşti cu caractere latine (ortografia folosită este, în general, cea italiană).

[51] Cf. Ion Muşlea, *Un „Tatăl nostru" necunoscut (1684),* în „Dacoromania", IV, (1924-1926), 1, p. 964-967; Armbruster, *op. cit.,* p. 166-167.

[52] Cf. Alexics, *Codicele de Petrova*, p. 278-293; Drăganu, *Halici*, p. 101-105; Gáldi, *Introducere*, p. 94-95.

[53] Alexics, *op. cit.,* p. 279, 291-292.

[54] Cf. Drăganu, *op.cit.*, 104-105.

[55] Această denumire se datorează faptului că glosarul a fost găsit printre manuscrisele contelui Ferdinando Marsili.

[56] Cf. Tagliavini, *Lex. Mars.,* p. 185.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

În opinia lui Tagliavini şi a altor cercetători, manuscrisul a fost redactat de Stolnicul Constantin Cantacuzino şi ar data de la sfârşitul secolului al XVII-lea[57].

Tot spre sfârşitul secolului al XVII-lea a apărut şi manuscrisul care conţine *Psaltirea* lui János Viski.. Manuscrisul lui J. Viski este păstrat în Biblioteca Academiei Române din Cluj şi este catalogat sub cota R 1831. Volumul măsoară 10 X 16,5 cm., este legat în piele şi are 413 pagini. Copistul a transcris titlul lucrării la pagina a treia a manuscrisului: *A luj SVENT DAVID Kraj SI PROROKul o szutye si csincs dzecs de SOLTARI Kari au Szkrisz ku menile luj VISKI JANOS en BOLDOGFALVO 1697*. La sfârşitul Psaltirii (pagina 319) apare următoarea notă: „Szversitul Soltarelor, kezedettem irni Boldogfalván elvégeytem All Gyogyon 1697: Die VI Augusti reggel Viski János mp" (adică: „Sfârşitul psaltirilor, am început să le scriu la Sântămăria Orlea şi le-am terminat la Geoagiu în 6 august dimineaţa"). Acest volum conţine, de fapt, o copie a Psaltirii lui A. Molnár tradusă din limba maghiară în română, 35 de cântece calvine şi alte texte religioase transcrise în limba română folosind ortografia maghiară şi, într-un caz, utilizând alfabetul chirilic. Cum a fost semnalat de C. Tagliavini, în cartea lui Viski apar şi unele cântece latine medievale traduse din limba maghiară în română, dintre ele merită să amintim prima versiune română a imnului *Dies Irae* lui Tommaso da Celano, tradusă după versiune maghiară *Az nap el jő nagy haraggal*[58]

Manuscrisul a fost descoperit pentru prima dată de G. Silaşi în anul 1872[59]. În prezentarea făcută, Silaşi a evidenţiat că manuscrisul conţinea o traducere a Psaltirii calvine a lui Molnár şi că Viski trebuia să fie numai copistul volumului şi nu traducătorul, mai ales că, după filologul român, cunoştinţele lui de limbă română nu erau foarte bune. După Silaşi, Viski ar fi copiat textul dintr-un manuscris chirilic pentru a-l folosi în misiunea lui de predicator calvin lângă Haţeg. Prezentarea manuscrisului se termină cu un studiu dedicat lexicului manuscrisului şi cu publicarea psalmului XXX şi a două cântece religioase[60].

Câţiva ani mai târziu, B. P. Hasdeu va face unele adăugări la observaţiile formulate de Silaşi: „Ceea ce a scăpat din vedere d-lui Silaşi, este că însuşi numele scriitorului în chestiune indică o localitate, probabil aceea de unde se trăgea el însuşi, sau cel puţin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival –i, însemnează «din Visca». Ei bine, peste Carpaţi se află numai trei sate româneşti numite Vişca, din care două în Ţara Haţegului. În acest mod, dacă nu prin locul unde trăia, încă prin origine, Ioan Viski era haţegan sau lugojan, una din două"[61].

---

[57] Cf. Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionarietto geografico dello Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revista filologică", I, 1927, p. 167-184; G. Piccillo, *A proposito del Ms. romeno Marsili 61 attribuito allo Stolnic Constantin Cantacuzino (sec. XVII)*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXII, 1981, nr. 5, p. 503-519; R. Padalino, *Il Manoscritto rumeno Marsili 61: questioni grafiche e paternità del testo*, in "Quaderni della Casa Romena di Venezia" Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, 2, 2003, pp. 120-135.

[58] Cf. Tagliavini, *Influences*, p. 42 şi D. Pantaleoni, *Note sulla prima traduzione romena del* Dies Irae, Analele Universităţii din Timişoara", Seria ştiinţe filologice, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 249-269.

[59] Vezi Silaşi, *Psaltirea calviniano-romana*.

[60] Silaşi, *op. cit*., p. 141-142. Un alt studiu lexical, care însă vizează numai elementele de origine maghiară din manuscrisul lui Viski, a fost publicat de Gr. Moldován în „Ungaria", I, 1892, p. 98-100, p. 141-142, unde au fost reproduşi şi psalmii nr. 72 şi 82.

[61] B. P. Hasdeu, *Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca universităţii din Pesta*, în „Columna lui Traian", VI, 1884, p. 406-429. În realitate, din cercetările realizate se pare că familia nobilă Viski ar fi originară din judeţul Cluj şi din vechiul comitat

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

O nouă descriere a manuscrisului a fost publicată de H. Sztripszky şi Gh. Alexics în lucrarea lor dedicată *Fragmentului Todorescu*. Cei doi savanţi s-au ocupat mai ales de partea a doua a manuscrisului, adică cea care conţine cântecele religioase. H. Sztripszky şi Gh. Alexics au demonstrat că 20 din cântecele care apar la Viski apar şi în manuscrisul lui Agyagfalvi (1642) şi că unul era comun cu cele tipărite în Fragmentul Todorescu[62]. Şi alţi cercetători au făcut unele comparaţii între manuscrisul lui Viski şi alte lucrări calvino-române, fie în ceea ce priveşte psalmii, fie în legătură cu celelalte texte ale manuscrisului[63].

N. Drăganu a confruntat fragmentele psalmilor nr. 1 şi 13 copiate de Mihai Halici senior cu respectivii psalmi ai lui Viski şi a comparat traducerea cântecului maghiar *Vedd el Úristen*, *rolunk haragodat*, care apare în acest manuscris, în Agyagfalvi şi în *Fragmentul Todorescu*, demonstrând marea lor apropiere[64].

O comparaţie similară a fost realizată de Tagliavini care, în ceea ce priveşte psalmii, a exclus că lucrarea lui Viski ar fi o copie după Psaltirea anonimă cercetată de noi [65].

Lájos Tamás a publicat versiunile celor Zece porunci din lucrările lui Agyagfalvi, Fogarasi şi ale lui Viski notând o mare asemănare mai ales între ultimele două variante citate[66].

Consideraţii despre similitudini şi deosebiri între versiunile psalmilor lui Halici, Viski, Istvánházi şi ale anonimului din 1660 au fost publicate de M. A. Gherman, care exclude o filiaţie directă între aceste texte[67].

Din punct de vedere lingvistic, textul lui Viski prezintă mai multe elemente tipice pentru zona subdialectală din Banat-Hunedoara. Elementele maghiare sunt destul de numeroase şi se regăsesc des numai în celelalte texte calvino-române[68].

Folosindu-ne de informaţiile publicate în cercetări anterioare şi de date noi, vom încerca să conturăm un portret al lui János Viski. În primul rând se pare că Viski nu a fost român, ci ungur[69].

O informaţie aproape inedită ne arată că János Viski, în acelaşi an în care a copiat Psaltirea lui David menţionată, era preceptorul lui Balogh Maté, fiul nobilului

---

Szolnok-Doboka, cf. I. Nagy, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol XII, Pest, 1865, p. 21-214; B. Kempelen, *Magyar nemesi családok, vol XI,* Budapest, 1932, p. 119. Este probabil ca numele acestei familii să provină din toponimul maramureşean *Visca*, cf. M. Kézmér, *Régi magyar családnevek szótára XVI-XVII század*, Budapest, 1993, p. 1147-1148.

[62] Cf. Stripszky-Alexics, *Szegedi,* p. 187-197 şi 198-210.

[63] Dincolo de textele pe care le vom cita, vrem să amintim că un număr din psalmii lui Viski (40, 49, 50, 90, 136) au fost publicaţi în Bianu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu mitropolitul Moldovei 1671-1686,* Bucureşti, 1887, p. XLI-XLVIIII.

[64] Drăganu, *Halici*, p. 86-87 şi p. 90-91.

[65] Tagliavini, *Influences*, p. 41-42, 47.

[66] Tamás, *Fogarasi*, p. 39-41.

[67] Gherman, *O psaltire,* p. 182-184, 190-191.

[68] O descriere lingvistică a primelor 10 cântece ale manuscrisului apare în D. Pantaleoni, *Testi calvinisti di Banato e Transilvania*, tesi di laurea, Università degli Studi di Udine, a.a. 1993-94, p. 161-213. Anumite fenomene dialectale prezente în limba lui Viski şi în alte texte sunt analizate în I. Gheţie, *Africatele* **č** *şi* **ğ** *în textele bănăţene scrise cu litere şi ortografie maghiară din secolele al XVI-lea si al XVII-lea,* cit; Idem, *Evoluţia africatelor č şi ğ la fricative în Transilvania după 1700,* cit.; G. Piccillo, *Le affricate č e ğ nei testi banateani in alfabeto latino e ortografia ungherese (secoli XVI-XVII),* cit.

[69] Această opinie a fost susţinută şi de G. Silaşi, *Psaltirea calviniano-română*, p. 142; Sztripszky-Alexics, *Szegedi,* p. 190; vezi şi Şt. Meteş, *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania*, vol I (până la 1698), ed. II, Sibiu, Ed. Librăriei Arhidiecezane, 1935, p. 395.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

maghiar Balogh Lászlo din Pestişiu Mare (jud. Hunedoara). Pentru Balogh Lászlo, Viski va copia, la Geoagiul de Jos, un manuscris în limba maghiară, unde este reprodusă un fel de antologie de versuri, între care şi o compoziţie cu care acelaşi Balogh răspunde la o satiră scrisă de Mihály Görgely împotriva luj Coccejus[70]. Din notele transcrise de Viski în acest manuscris aflăm că el termină copierea în data de 3 august 1697, adică numai cu trei zile înainte de a încheia transcrierea Psaltirii în limba română.

Dar cine a fost János Viski ? Din datele culese aflăm că între 1712 şi 1719 există un preot calvinist numit Viski János la Satu Mare, care, tot în anul 1719, devine arhipăstor la Sighet[71]. Din altă sursă, descoperim că acest Viski a studiat la Gimnaziul reformat din Cluj-Napoca şi că a murit în anul 1734. Într-adevăr, în registrul elevilor din şcoala clujeană, se pot citi următoarele: „Academias salutavit, primum pastore Szigethiensis, deinde Claudiacus factus ubi supremum diem obivit, Anno 1734"[72].

Tot datele cuprinse în registrul elevilor de la Gimnaziul reformat din Cluj ne arată că a existat şi un Joannes Viski, care ar putea să fie chiar autorul nostru, mai ales că lângă nume a fost adăugată următoarea notă: „Academias salutavit et redux past. Hunyad"[73].

Din datele examinate reiese că, probabil, János Viski, originar din zona Hunedoara, a studiat la Gimnaziul reformat din Cluj şi că, apoi, s-a întors ca pastor pe meleagurile natale unde va deveni preceptor al familiei nobile Balogh.

Cel mai vechi text administrativ cunoscut scris cu alfabet latin apare în Ardeal şi datează din 1701. Este vorba de un decret emis de împăratul Leopold referitor la unirea românilor la confesiunea (greco)catolică. Textul, redactat în formă de scrisoare folosind ortografia maghiară, a fost tradus poate de iezuitul Ladislau Baranyai, activ, în vremea respectivă, în Ardeal pentru a sprijini uniunea românilor cu Roma[74]. Folosirea alfabetului latin pentru un act laic sugerează că, la începutul secolului al XVIII-lea, scrisul cu litere chirilice nu putea fi singurul sistem ortografic folosit de românii din Ardeal.

În 1703, la numai şase ani după ce Viski copiase *Psaltirea* lui A. Molnár tradusă în limba română la Sântămăria Orlea şi la Geoagiu, tot în aceeaşi regiune, mai precis la Râu de Mori, apare o nouă copie a *Psaltirii*, tot în limba română, folosind, de asemenea, ortografia maghiară.

Manuscrisul, conservat actualmente în Fondul unitarian al Bibliotecii Academiei, Filiala din Cluj-Napoca, sub cota 379/a-b, cuprinde 360 de pagini format 18 x 11 cm, iar legătura din carton şi cotorul din piele sunt contemporane.

Pe prima pagină apare şi titlul cărţii: *SOLTARILYE A LUJ SFUNT DAVID KRAY SI PROROK Szkrisze ku asutoria luj Dumnyetzou, in Riu de Mori. Anno nostri*

[70] Fragmente din manuscris şi unele informaţii privind autorii menţionaţi (Balogh, Gergely şi Viski) apar în *RMTK-XIV*, p.90-91, 828-831; în acest volum se publică şi un facsimil al paginii de titlu a manuscrisului „maghiar" al lui Viski (*op. cit.*, p. 984). O descriere a manuscrisului cu pricina se găseşte şi în B. Stoll, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1565-1840), Budapest, 1963, p. 96.

[71] Cf. M. Sarakadi Nagy, *Szatmár-németi szabad király város egyházi és polgári történetei,* Szatmár, 1860, p.170.

[72] Cf. G. Alexici, *Date pentru biografia unor scriitori români calvini,* în „Revista Teologică", 1916, 4-6, p. 77.

[73] Cf. G. Alexici, *op. cit.,* p. 77, unde sunt menţionaţi şi alţi studenţi cu numele Viski (Martinus, Stephanus etc.).

[74] Manifestul lui Leopold I este reprodus cu trimiteri bibliografice ulterioare în A. Veress, *op. cit.,* p. 147-149.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

Iesus Christi 1703. In kurtyá sinsztyityi Supunyeszi Kendeffi Janosje gyelá Styéfán Istvánházi.

Sub numele Istvánházi, o altă mână a adăugat şi anul 1769. Putem să presupunem că aceasta este data la care manuscrisul a intrat în Biblioteca Colegiului Unitarian din Cluj. La pagina 2, au fost transcrise nişte fragmente din psalmi şi fraza în limba latină „Qui canit ore psallit corde".

Prima parte a manuscrisului cuprinde traducerea, de fapt o copie, a Psaltirii lui A. Molnár în româneşte. Textul prezintă numeroase lacune, lipsind integral următorii psalmi: 20-22, 27-29, 31, 35, 41, 43-49, 52-56, 58-60, 64, 69-71, 73, 78, 79, 82, 83, 85, 87, 89, 91, 93, 96, 97, 101, 102, 104-115, 117, 118, 120-128, 135, 137, 140, 144-149, dintr-un total de 71 de psalmi. Alte lacune apar şi în cuprinsul psalmilor, de pildă la psalmul CXIX lipsesc ultimele 12 strofe, la psalmul IX, versurile 53-56, la numărul XI, versurile 30-31 etc.

Între paginile 287 şi 297 a fost transcris un index al psalmilor. Partea a doua a manuscrisului cuprinde o serie de texte de inspiraţie calvină (rugăciuni, cântece religioase şi fragmente ale unei predici).

Manuscrisul lui Istvánházi, şi astăzi foarte puţin cunoscut, a fost semnalat prima dată în 1907 în revista „Ungaria", dar prima descriere a textului va apărea abia în 1973, datorită lui M.A. Gherman[75].

În acest studiu, Gherman oferă o scurtă descriere a cuprinsului manuscrisului şi confruntă anumite pasaje ale psaltirii lui Istvánházi cu versiunile lui Viski şi cu cele din manuscrisul cercetat de noi. Concluziile cercetătorului din Cluj sunt: „1. Nu există o filiaţie directă între cele trei manuscrise – niciunul nu este copia vreunuia din celelalte două. 2. Putem presupune că există o traducere mai veche, anterioară anului 1640, an în care Nicolae Drăganu datează fragmentele din manuscrisul lui Halici. 3. Diferenţele existente între Viski şi Istvánházi, scrise la interval de 10 ani şi în sate aflate la numai câţiva kilometri distanţă unul de altul (Râu de Mori şi Sântămărie), ne sugerează ca probabilă o circulaţie de tip folcloric, asemănătoare celei a cărţilor populare, în care trecerea de la o variantă la alta nu s-a făcut neapărat prin copiere, ci şi prin circulaţie orală"[76].

Gherman va repeta aceste opinii şi într-un articol consacrat formei metrice a traducerilor române din Psaltirea lui A. Molnár: „În faza actuală a investigaţiilor nu se poate afirma decât că manuscrisele cele mai vechi (fragmentul lui Mihail Halici - tatăl şi Graduale) sunt mai apropiate de ceea ce va fi fost traducerea iniţială, cele mai recente (Viski, Istvánházi) aducând – mai ales cea din urmă – o evidentă deteriorare a textului poetic. Cert este că niciuna dintre ele nu reprezintă o traducere originală, aşa cum s-a afirmat uneori"[77].

Din punct de vedere dialectal, trebuie menţionat că limba manuscrisului se deosebeşte în mod clar de celelalte texte calvino-maghiare cunoscute şi, dincolo de locul

[75] Cf. Gherman, *O psaltire,* p. 179-181. Din acest articol am extras ştirea cu privire la prima semnalare din revista „Ungaria" pe care, din păcate, n-am putut s-o verificăm.

[76] Gherman, *op. cit.,* p.184.

[77] Gherman, *Versificaţia*, p. 182.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

unde a fost copiat (Râu de Mori, Ţara Haţegului), graiul lui Istvánházi arată unele particularităţi care se regăsesc mai degrabă într-o zonă cuprinsă între Alba Iulia şi Aiud[78].

În studiile lui Gherman nu apar informaţii biografice privitoare la Styefan Istvánházi. În această privinţă putem să formulăm din partea noastră nişte ipoteze despre acest autor. In primul rând, Istvánházi, conform construcţiei tipice a numelor de familie în limba maghiară, înseamnă "din Istvánházá". Istvánházá este un mic sat nu departe de Aiud, a cărui denumire în limba română este Iştihaza, deci putem presupune că, dacă nu chiar autorul nostru, cel puţin strămoşii săi provin din acest sat.

În volumul *Régi magyar családnevek szótára* al lui M. Kázmér se menţionează patru persoane cu acest nume, una dintre ele chemându-se Stephanus Istvánházi. Numele Stephanus Istvánházi este trecut în anul 1691 în registrul studenţilor de la Colegiul Bethlen din Aiud. Lângă nume apare o scurtă, dar foarte preţioasă, notă: „Ductus ad pastoriam Malomvizinum”[79] .
Malomvíz nu este altceva decât denumirea în limba maghiară a oiconimului Râu de Mori, localitatea unde Istvánházi a copiat manuscrisul în 1703.

Dacă analizăm informaţiile pe care Istvánházi însuşi le adnotează la pagina 1 din manuscris, aflăm că el a lucrat la acest text „In kurtyá sinsztyityi Supunyeszi Kendeffi Janosoje”, adică „la curtea cinstitei jupânese, soţia lui János Kendeffi”.

Numele Kendeffi aparţine uneia din cele mai vechi familii nobile din Transilvania, care a avut sediul principal chiar la Râu de Mori, în Ţara Haţegului[80].

Din sursele consultate am aflat că un János Kendeffi a murit în anul 1694, deci este probabil ca Kendeffi Jánosoje (adică Doamna Kendeffi János) să fie văduva lui[81]. Acest cuplu este menţionat şi într-o operă poetică a lui István Kiskomáromi din 1698 şi corespunde tocmai lui János Kendeffi şi văduvei lui, Krisztina Teleki[82].

În concluzie, putem afirma că Stefan Istvánházi a fost un preot calvin originar din Transilvania (probabil de undeva de lângă Aiud) şi a predicat la Râu de Mori, unde a fost musafirul uneia dintre cele mai importante familii nobile maghiare din regiune.

Cu acest manuscris se încheie producţia de texte în limba română, scrise cu ortografie maghiară, pentru a răspândi ideile calvine printre români.

Tot în 1703, este publicată la Cluj ediţia a doua a catehismului catolic de Petru Canisius, în traducerea română realizată de iezuitul din Caransebeş Gsurgs (Gheorghe) Buitul, cu titlul *Catechismus szau Summá Krédinczéi Katholicsést. R.P. Petri Canisii. Doctor Szkrip: szvént den Rendul Szociéy luy Issus. Entorsz pre limba ru[m]enászke, dé R.P. Buitul Gsurgs, Doct: Szkrip: szvente den ácselás Rend. Akum de isznove tiperit Ku oszirdie R.R.P.P. Szociéz luy Issus Si Inkinát entru csinszte. Illustrissimi si Reverendissimi Athanazic, Den Milá luy Dumnezeo, si szkaunuluy Aposztolészk - Archi-Episcopuluy, de czára Ardaluluy; Asisdire si szvetnik majdin Leuntru al Ennelczátuluj*

[78] Poate că fenomenul cel mai frapant în acest sens în textul lui Istvánházi este prezenţa palatalizării labialelor. Pentru localizarea dialectală a manuscrisului, vezi lucrarea noastră *Testi calvinisti*, p. 188-197.

[79] Lista elevilor din Aiud a fost publicată în Zs. Jakó – I. Juhász, *Nagyenyedi diákok: 1662-1848*, Bucureşti, Kriterion, 1979; notiţa citată apare la p. 114.

[80] Cf. B. Kempelen, *Magyar nemesi családok,* vol. VI, Budapest, 1932, p. 434-435; I. Nagy, *Magyaroszág családai czimekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol VI, 1860, Pest, p. 191-194. Despre familia Kendeffi în Ţara Haţegului vezi şi legenda culeasă de Ion Pop Reteganul şi reprodusă de O. Densusianu, *Haţeg*, p. 303-304.

[81] Cf. I. Nagy, *op. cit.,* p. 192.

[82] Cf. *RMKT* - XIV, p. 638.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

Emperat. Tiperit en Klus en Anul Domnuluj 1703. Din prima ediţie, publicată în 1636 la Bratislava, nu se cunoaşte niciun exemplar. Buitul, iezuit din Caransebeş, scria într-o limbă în care se reflectau anumite fenomene dialectale atestate în Banat şi în anumite zone din Transilvania din secolul al XVII-lea. Sistemul ortografic folosit este cel maghiar[83].

Din această scurtă prezentare se poate deduce faptul că majoritatea textelor menţionate sunt legate între ele fie prin zona de proveniență (Banat - Hunedoara), fie prin subiect (texte calviniste), fie, în fine, prin ortografia folosită (maghiară). Din aceste motive, putem afirma că cea mai mare parte a textelor redactate cu caractere latine şi ortografie maghiară nu reprezintă, aşa cum au opinat anumiți autori, „o curiozitate" „lipsită de importanță"[84], ci expresia unitară a unei mişcări literare şi religioase, dezvoltată în zonele menţionate între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.

Abrevieri bibliografice

Alexici, *Codicele de Petrova* = Gheorghe Alexici, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, I-II, p. 101-103.

Alexici, *Însemnări*, = Gh. Alexici, *Însemnări dintr-o călătorie*, în „Noua Revistă Română", XI, 1911, p. 278-279.

Drăganu, *Halici* = Nicolae Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţii la istoria culturală românească din sec. XVII),* în DR, IV, 1924-1926, p. 77-168.

Drăganu, *Un manuscris* = Nicolae Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea,* în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936 (extras).

Gáldi, *Introducere* = L. Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1971.

Gaster, Chr = M. Gaster, *Chrestomaţie română*, vol I-II, Leipzig-Bucureşti, 1891.

Gherman, *O psaltire* = M. A. Gherman, *O psaltire calvino-română,* în „*Sesiuni ştiinţifice din 20-21 decembrie 1972*", vol. I, 1973, Cluj, p. 173-192.

Gherman, *Versificaţia* = M. A. Gherman, *Versificaţia în psaltirile calvino-române*, în RITL, t. 31, nr. 2, 1982, p. 176-182.

Gheţie, *Baza* = I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA, 1975.

Gheţie, *Texte* = *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* I. *Catehismul lui Coresi* II. *Pravila lui Coresi* III. *Fragmentul Todorescu* IV. *Glosele lui Bogdan* V. *Prefeţe şi epiloguri.* Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon (coordonator I. Gheţie), Bucureşti, EA, 1982.

Gheţie-Mareş, *Graiurile* = I. Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, EA, 1974.

Gheţie-Mareş, *Originile* = I. Gheţie-Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, EA, 1985.

Lex. Mars. = *Lexicon Marsilianum*, în C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum": Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930.

[83] Din păcate nu există un studiu lingvistic exhaustiv dedicat acestui text, totuşi, diverşi autori s-au ocupat de Buitul şi de opera lui: A. Bitay, *Gheorghe Buitul. Cel dintâi care şi-a făcut studiile la Roma,* în „Dacoromania", III (1922-1923), p. 789-792; Drăganu, *Halici*, p. 118-120; G. Piccillo, *Influssi ungheresi e particolarità dialettali del Banato nel „Catechismus" di Gsurgs Buitul*, în RLR, t. 50, 1986, p. 351-382; Gheţie, *Africatele*, cit, p. 38 etc.

[84] Acestea sunt expresiile folosite de Piru şi, respectiv, de Vîrtosu, citate în Gheţie-Mareş, *Originile*, p. 168.

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)

Piccillo, *Testi romeni* = G. Piccillo, *Testi romeni antichi in alfabeto latino (secoli XVI-XVIII),* Catania, 1991.
RMTK-XIV = *Régi magyar költök tára* XVII *század. Enekek és versek* (1686-1700). vol. XIV, Budapest, 1991.
Silaşi, *Psaltirea calviniano-română* = G. Silaşi, *Psaltirea calviniano-romană versificată (un document literariu-istoricu dein secl. XVII)*, in "Transilvania", VIII, 1875, nr. 12-14, pp. 141-145; 151-153; 160-162.
Stripszky-Alexics, *Szegedi* = H. Sztripszky-Gh. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román forditásban. Protestáns hatások a hazai románságra,* Budapest, 1911.
Tagliavini, *Influences* = Carlo Tagliavini, *Influences du Psautier Huguenot de Clément Marot et Théodore de Bèze dans le littérature roumaine ancienne,* în *Cahiers Sextil Puşcariu,* publié par A. Juilland, Roma-Valle Hermoso, 1952; Seattle, 1953.
Tamás, *Fogarasi* = Lajos Tamás, *Fogarasi István Kátéja*, Kolosvár, 1942.

Osservazioni sui testi antichi romeni in alfabeto latino (1570 - 1703)

Il presente studio traccia una sintesi storica e bibliografica dedicata ai primi testi dell'antica letteratura romena redatti con l'alfabeto latino. Si tratta di opere di vario contenuto: testi sacri, glossari e componimenti poetici, dotati di una particolare importanza linguistica e culturale. Lo studio si concentra soprattutto sugli scritti appartenenti alla cosiddetta corrente culturale "calvino-romena", opere che costituiscono un *corpus* espressione unitaria di un movimento letterario e religioso sviluppatosi tra Banato e Transilvania tra il XVI ed il XVII secolo.

Universitatea de Vest, Timişoara
România

BDD-A807 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:07:01 UTC)